

Fatimə Elşən qızı HACIZADƏ

Doktorant, Azərbaycan Dillər Universiteti

“Azərbaycan Hava Yolları” QSC, Marketing və İstehsalat İdarəsinin müavini

E-mail: fatima@hajizada.com

ORCID ID: 0000-0002-9281-8955

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134

**AMERİKA İNGİLİS DİLİNİN SOSİOMƏDƏNİ, LİŦQVİSTİK VƏ LEKSİK
ASPEKTLƏRİ**

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - Amerika İngilis dilinin sosiomədəni, linqvistik və leksik aspektlərinin təhlili, onun formalaşmasında eksponist və siyasi-iqtisadi tərəqqi amillərinin rolunun əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi və müasir dil haqqında elm sahəsindəki dəyişikliklərin öyrənilməsi və tədqiqi.

Tədqiqatın metodu - sistemli yanaşma, retrospektiv analiz, elmi-məntiqi və müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - Retrospektiv və müasir reallıqlar kontekstində, Amerika İngilis dilinin sosiomədəni, linqvistik və leksik aspektlərinin təhlili ilə bu dil variantının formalaşmasında ABŞ dövlətinin siyasi-iqtisadi nüfuzunun artmasının və dərinləşən, təkmilləşən qloballaşma meyillərindən irəli gələrək, onun bu istiqamətdə apardığı məqsədyönlü siyasətinin rolu və əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsi. Dil transformasiyası kontekstində, əsl ingilis sözləri davamlı sistemdə paronimlər yaradaraq modifikasiyalara uğramasının prinsipcə yeni leksik və həmçinin orfoqrafik mənə kəsb etməsinin, istifadədən çoxdan çıxmış ingilis arxaizmlərinin ABŞ-da fəal şəkildə nitq dövriyyəsinə, həmçinin də Amerika ingilis dilinin təkamülü ilə bu sferaya yeni neologizmlərin də həmin sistemə qatılmasının əsaslandırılması. Ümumi elmi kontekstdə Amerika ingilis dilinin neoloji sahələrin məzmununu, sosiomədəni, linqvistik və leksik aspektlərini səciyyələndirən elmi-metodoloji potensialının açığlanması.

Açar sözlər: Amerika ingilis dili, sosiomədəni, linqvistik, leksik, dil çalarları.

UOT: 811.111 (73):316.74:80

DOI: doi.org/10.54414/zgrk6258

Giriş

Dil insan ünsiyyətinin ən mühüm vasitəsi, fikrin formalaşması və ifadə olunmasının isə əvəzsiz aləti olaraq çıxış edir. Dillə ötürülən informasiyanın məzmununu prinsipcə sonsuz və insan idrakının özü qədər hüdudsuzdur. Dil həm də, leksik təzahürdə bir sosiomədəni amil olaraq da sivilisasiyanın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə nüfuz edir. Bu fenomenal xüsusiyyətləri ilə onun

translyasiyası səmərəliliklə reallaşaraq dərinləşir. Belə ki, insanların kommunikativ əlaqəsinin ən mühüm vasitəsi kimi, dilin təkamülü ilə xalqların mentalitetinin, intellektual səviyyəsinin və mənəvi keyfiyyətlərinin sosial-mədəni paradıqması dəyişir. Tarixə nəzər saldıqda görərik ki, XVIII əsrdən başlayaraq dillər daim dəyişmişdir. Klassik dil, müasir dil, postmodern dili, bütün bu tiplər çoxalmış, genişlənmiş və bir-birinə qarışmışlar. Dilçiliyin transformasiya proseslərində

ayrı-ayrı ölkələrdə sosial-siyasi hərəkətlərin və xarici ekstralingvistik amillərin təsiri də mühüm rol oynamışdır. Reallıq belədir ki, təsir dəyişiklərinin nəticələri tez-tez yeni dil kontekstlərini ehtiva edir. Artıq sübut olunmuşdur ki, dil kontekstləri insanın şüuru və mənəvi həyatı ilə bağlı olaraq cəmiyyətdə yeni mədəniyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Bu baxımdan hazırkı məqamda dilin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi aktual səciyyə daşıyaraq, dünyada və insanda müşahidə edilən müvafiq mürəkkəb proseslərin həll olunmasına öz töhfəsini verə bilər.

Müasir dünyada lingvistik sferada dil kontekstləri sırasında ingilis dilinin amerikan variantı ən çox işlədilir. Bu ingilis dilinin vüsətlənən dəyər artımından qaynaqlanmış və özünəməxsus yeni sosiomədəni, lingvistik və leksik cəhətləri səciyyələndirmişdir. Həmçinin lingvistik sferada formalaşan yeni neologizmlər və semantik xüsusiyyətlər də cəmiyyətin sosiomədəni dəyişikliklərə uğramasına əsaslı təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən ABŞ-ın çoxmillətli ölkə sistemindən irəli gələrək, amerikan dili özü də müəyyən leksik xüsusiyyətlər əldə etmişdir. Bu proses hazırda da müasir ölkə cəmiyyətinin artan dəyər prioritetlərini nəzərə almaqla amerika sosiomədəniyyətinin müxtəlif konseptual sahələrində yeni leksik vahidlərin paylanması ilə davam edir. Bütün bunlar isə öz növbəsində elmi çevrədə də yeni tədqiqat və araşdırmalara zəmin yaradır. Bu baxımdan da məqalə retrospektiv və müasir reallıqlar kontekstində sistemli yanaşma çərçivəsində Amerika İngilis dilinin sosiomədəni və leksik aspektlərinin təhlili, onun formalaşmasında eksponist və siyasi-iqtisadi tərəqqi amillərinin rolunun əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi və

müasir dil haqqında elm sahəsindəki dəyişikliklərin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Ünsiyyətin beynəlmilləşən dili

Müasir dünyada Böyük Britaniyanın rəsmi dili olan ingilis dili demək olar ki, hamı tərəfindən beynəlxalq ünsiyyətin və informasiya mübadiləsinin tanınmış dilinə çevrilmişdir. O, müxtəlif millətlərdən olan yüz milyonlarla insan tərəfindən danışılır və yazılır. Konkret olaraq beynəlxalq statistika bəyan edir ki, hazırda planetin bir milyarddan çox insan nitqi ingilis dilində qurur və onu öyrənməyə səy göstərir. Daha dərinliklərə nüfuz etdikdə görürük ki, hazırda 400 milyon insan onu ana dili bilir, 300 milyon isə ingilis dilinə özünün ikinci dili olaraq yanaşır. Bununla yanaşı, daha 500 milyon insan ingilis dilində bu və ya digər dərəcədə danışır. İngilis dili dünyanın ən zəngin dillərindən biri kimi ticarətin, diplomatiyanın, müasir biznesin, elmin, kargüzarlığın, informasiya texnologiyalarının, beynəlxalq turizmin, habelə hava limanlarının da başlıca dilidir [1, 2]. Bu baxımdan müasir məqamda o, dünyada ən çox öyrənilən dil olaraq qalmaqda davam edir. Ona bu üstünlüyü həm də nitqi zəngin və rəngarəng etməyə imkan verən çoxlu sayda leksik vahidlərə malikliyi qazandırmışdır. İngilis dili özünün təsir gücü ilə təkcə lüğətə deyil, həm də, digər dillərin qrammatik quruluşuna da nüfuz edə bilər.

Məlum olduğu kimi, anqlo-saksonların danışdığı dili olan ingilis dili erkən orta əsrlərdə meydana çıxmışdır. Artıq bir neçə əsrdir ki, o, yalnız Böyük Britaniyada deyil, həm də onun hüdudlarından kənar da yayılaraq coğrafiyasını böyütmüş və beynəlmilləşmişdir. Hazırda bu həm də, bir sıra dünya ölkələrinin dövlət dilidir. Bununla yanaşı, hər bir dövlətin ingilis dili

öz xüsusiyyətlərinə, tarixi inkişafın gedişində, qonşu ölkələrin dillərinin, eləcə də yerli əhalinin təsiri nəticəsində formalaşan fərqli cəhətlərinə malikdir. Bu baxımdan da hazırda başlıca olaraq ingilis dilinin səkkiz - Böyük Britaniya, Amerika, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika, Hindistan və İrlandiya variantları mövcuddur. Buna səbəb isə Böyük Britaniya İmperiyasının təşəkkülü və onun ekspansiyaları ilə ərazisinin Asiya, Afrika, Şimali Amerika və Avstraliya qitələrində genişliklə böyüməsi olmuşdur. Nəticədə metropoliya dili ingilis koloniyalarında əsas ünsiyyət, müstəqillik qazandıqdan sonra isə dövlət (*ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya*) və rəsmi (*Hindistan, Nigeriya, Sinqapur*) dilə çevrilmişdir. BMT-nin 6 rəsmi dillərindən biri olaraq o müasir zamanda həm də bir çox ölkələrin təhsil müəssisələrində xarici dil kimi öyrənilməkdədir [2, s. 36-37].

İngilis dil çalarlarının kökündə ABŞ ərazisində yaranmış amerikan (*American English*) variantı çıxış edir. Belə ki, bu ölkədə 80 faizdən çox əhali kütləsi onu öz ana dili bilir. Tarixdən məlumdur ki, Şimali Amerikanın köklü yerli əhalisi bir neçə avtohton dil növünün daşıyıcısı hindular olmuşlar. İlk müstəmləkəçilik dövründə burada əsasən ispanların və fransızların mənsub olduğu romandilli xalqların yaşadığı bir neçə anklav formalaşmışdır. Sonradan XVII əsrdən XVIII əsrə qədər isə İngilis müstəmləkəçiliyi ilə burada bir sıra miqrasiya qruplarının, o cümlədən onlara qoşulan german xalqlarının kiçik qruplarının da köçürülməsinin genişmiqyaslı kampaniyası aparıldı. Köçürülənlərin əksəriyyətinin Böyük Britaniyalı olduğundan qitədə əsas olaraq da ingilis dili yayıldı. Bu dil digər xalqların dillərinin təsiri nəticəsində

transformasiyalara uğradı və nəticədə onun amerika variantı təşəkkül tapdı. XX əsr boyunca isə onun yayılması hərtərəfli təşviq olundu. II Dünya müharibəsi sonrası ABŞ-ın artan siyasi və iqtisadi gücü ingilis dilinin amerikan variantını genişləndirdi.

Amerika İngilis dilinin formalaşmasında sosiomədəni amillərin təsir gücü

Retrospektiv təhlil göstərir ki, Amerika İngilis dilinin yayılması xüsusi bir təşviq və təzyiq olmadan reallaşmışdır. Heç şübhəsiz ki, bu sosiomədəni amillərin genişlənen təsir gücü ilə əlaqədar olmuşdur. ABŞ-ın artan qüdrəti isə onun möhtəşəmliyini daha da yüksəltmişdir. Amerika variantında ingilis dilinin digər çaları ilə müqayisədə təxminən 2 dəfə çox insan danışır. Bu fərq Britaniya İngilis dili ilə müqayisədə isə 4 dəfə çoxdur [1]. Buna heç şübhəsiz ki, ABŞ-ın dünyadakı lider mövqeyi zəmin olmuşdur. Onun siyasi-iqtisadi nüfuzunun artması, dərinləşən, təkmilləşən qloballaşma meyillərindən irəli gələrək müvafiq istiqamətdə apardığı məqsədyönlü siyasəti bu mövqeyi daha da möhkəmləndirmişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, ABŞ Federal konstitusiyasında ingilis dilinin amerikan variantı rəsmi dil olaraq təsbit edilmişdir. Buradan da bu dil dünya birliyinin qlobal informasişdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Tanınmış ingilis filoloqu və dilçi Devid Kristalın şərhələrinə görə "İnternetin faydalarını anlamaq istəyiriksə, bunun yalnız bir yolu var - əvvəlkindən daha çox Amerika ixracının əsas və təsirli əmtəsinə çevrilmiş ingilis dilini öyrənməlisiz. Belə ki, dünyada elektron daşıyıcılarda saxlanılan məlumatların 80%-i ingilis dilində qeydə alınır və əsas internet serverlərinin 64%-i ABŞ-da yerləşir" [3, s.

177]. Bu həm də, onunla əlaqələndirilir ki, dünya aparat və proqram təminatının hazırlanmasında, həmçinin də tətbiqində ABŞ aparıcı mövqedə durur. Burada isə ingilis dilinin rolu kənarında saxlanılmamalıdır. Bir də ona görə ki, yeni "elektron inqilab" məhz ABŞ-da baş vermiş və bu da öz növbəsində Amerika İngilis dilinin dünyada yayılmasına daha bir təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən istifadəçilər ən çox ziyarət edilən dünyaca məşhur "Google", "Yahoo" "YouTube" və "Vikipediya" kimi saytlarda məqalələri İngilis dilinin Amerika variantında oxuyurlar. Bununla yanaşı, əksər milli media spikerləri və ilk növbədə populyar CNN kanalı informasiya məkanında "Ümumi Amerika" (*General American accent*) ləhcəsindən istifadə edirlər. Belə bir realıq da hakimdir ki, Britaniya həkimləri Amerika jurnallarını, tədqiqatları və monoqrafiyaları və s. məhz İngilis dilinin Amerika variantında oxuyurlar [1].

Bir sıra tədqiqatçılar İngilis dilinin Amerikan variantını müstəqil bir dil kimi, digərləri isə ingilis dili variantı olaraq qəbul edirlər. Onu regional ləhcə kimi qəbul edənlərə də rast gəlinir. Bir başqaları göstərirlər ki, şəxs haqqında ABŞ-da aksent və ya dialekt Böyük Britaniyadakından fərqli olaraq özündə əhəmiyyətli dərəcədə az məlumatları ehtiva edir. Böyük Britaniyada isə ləhcə ilə danışana aşağı sosial mühitdən olan və ya az təhsilli şəxs kimi baxılır. Bu realığı isə ABŞ mühitində sezmək çətinidir [1, 4]. Yəni şəxsin ingilis dilinin amerikan variantında danışığı onun sosial mənşəyini ifadə etməkdə çətinlik yaradır. Digər tərəfdən ingilis dilinin amerikan variantı özünün daha sürətli olması ilə də fərqlənir.

Tez-tez belə bir fikirlə də qarşılaşmaq lazım gəlir ki, Amerika İngilis dili sadəcə

savadsız bir dialektidir. Lakin köklü olaraq bu belə deyildir. Əksinə məhz Amerika İngilis dili Britaniya variantına əsaslı təsir edir. Zaman isə göstərir ki, bu proseslər keçdikcə güclənir və o, hazırda daha çox populyarlıq qazanır. Ölkənin iqtisadi əlaqələri və millətlərarası ünsiyyətlər Amerika İngilis dilinin yayılmasına geniş imkanlar açır. Bu dilin tələffüz tərəfinin genişliklə öyrənilməsi isə mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində daha geniş məkanları fəth edir. Daha asan qavrayış, korreksiya üçün də daha açıq və çevik olması ona "sadələşdirilmiş dil" statusluğu verir və populyarlığını genişləndirir, universallığını yüksəldir.

Tədqiqat obyektinə sistemli yanaşaraq elmi məntiqi və müqayisəli təhlil apardıqda görürük ki, İngilis dilinin Amerika variantının formalaşmasında miqrantların dili dominant olsa da, o digər gəlmələrin və yerli xalqların dilləri ilə də assimilyasiyalara uğrayaraq zənginləşmişdir. Belə ki, köçüb gələnlər yalnız bu ərazilərdə yetişən bitkilərin və ancaq Amerika qitəsinə mənsub heyvanların adlarını yerli hindu xalqlarından mənimsəmişlər. Yeni dil zənginləşməsində alman, fransız, ispan, italyan, holland, irland və digər Avropa xalqlarından da sözlər almışdır. Bir çox yeni sözlər artıq məlum olan sözlərin kombinasiyası və sintezi nəticəsində formalaşmışdır. Belə bir fikir də hakim kəsilmişdir ki, əgər müstəmləkəçilik məlum tarixlərdən iki və ya üç əsr öncə baş versəydi, Amerika ingiliscəsi də Britaniya ingiliscəsindən daha dərin fərqli olardı. Bu oxşarlığa uzun illər sonrası müasir fransız dilinin italyan dilindən fərqliliyi misal gətirilir. Burada bir cəhətə də diqqət yetirməyimiz vacibdir. Belə ki, müstəmləkəçilik Avropada kitab çapının

ixtirasından sonra baş vermiş və ümumbəşəri təhsil ideyaları ilə Maarifçilik dövrünə qədər davam etmişdir. Bu və sonrakı dövrdə uzun müddət olaraq Amerikada oxunan kitabların əksəriyyəti ingilis dillində olmuşdur. Üstəlik, bir çox müstəmləkəçilər anqlo-sakson əcdadlarından dil fərqi uğramasına baxmayaraq İngiltərə ilə əlaqələrini davam etdirməkdə idilər. Bu təcrübə də, əsas amillərdən biri olaraq Amerika İngilis dilinin təşəkkülündə də öz izini qoymuşdur [5].

Müasir insanlar, demək olar ki, hər gün Amerika İngilis dili ilə təmasda olurlar. Onlar Amerika filmlərinə baxır, musiqisinə qulaq asır və ABŞ istehsalı olan məhsulların və malların etiketlərini oxuyurlar. Məktəblilər və tələbələr də tez-tez İnternet vasitəsi ilə ABŞ-dakı həmyaşıdları ilə yazışırlar və ünsiyyət qururlar. Bu isə onlara dərslərdə öyrəndikləri dil fərqi aydın görməyə imkan verir.

Beləliklə, aparılan təhlillərdən belə bir yəqinlik hasil olunur ki, Amerika İngilis dilinin formalaşmasında çoxsaylı sosiomədəni amilləri mövcud olmuş və ABŞ-ın artan təsir gücü onun geniş yayılmasında, beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi populyarlaşmasında mühüm iz qoymuşdur. Sosiomədəni komponent bu gün də, Amerika İngilis dilinin zənginləşməsində mühüm amil olaraq təsirli rol ilə qalmaqda davam edir.

Amerika İngilis dilinin linqvistik və leksik aspektləri

ABŞ dövlətinin çoxmillətliliyindən irəli gələrək, Amerika ingilis dili müəyyən spesifik xüsusiyyətlər qazanmışdır. Belə ki, Britaniya dilinin Amerikan variantı keçdiyi böyük inkişaf yolunda minlərlə söz və ifadə yaradılmasına zəmin olmuş, ingilislərin ümumi dilində və habelə dünya

leksikonunda öz yerini tutmuşdur. Bu dil variantı mediada və təhsil sistemində möhkəmlənməmişdən öncə özünün fərqlənən linqvistik, leksik xüsusiyyət və standartları ilə çıxış etmişdir. Yeni mərhələdə isə o, nüfuzunu artıraraq linqvistika sahəsində, filologiyada və digər bu kimi sferalarda da geniş intişar tapmışdır. Bu sırada tamam (*okay*), yeniyetmə (*teenager*), avtostop (*hitchhike*), sürüşmə (*landslide*) və digər sözləri göstərmək olar [6].

ABŞ-da rəsmi təsdiqlənmiş bir dil aksenti yoxdur. Burada əsas olaraq "Midwestern" aksenti rəhbər tutulmuşdur [3, 7, s. 46]. Bir cəhət də qeyd edilməlidir ki, bu aksent ABŞ əhalisinin çox kiçik bir hissəsi, xüsusən də Nebraska, Ayova və İllinoys ştatlarındakı əhaliyə xasdır. Lakin indi onu bütün amerikalılar asanlıqla başa düşür və danışırlar. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ və "Dumanlı Albion" sakinləri bir-birlərini həmişə yaxşı başa düşə bilmirlər. Bu, müxtəlif fonetik xüsusiyyətlərin Amerika və Britaniya ingilis dillərini xarakterizə etməsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, intonasiya ciddi semantik yük daşıyır. Bəzən hansı sözün vurğulanmasından asılı olaraq cümlənin mənası dəyişir. Cümlələrdə isə vacib sözlər həmişə vurğulanır. Amerika dili üçün intonasiyanın azaldığı yerlərdə saitlərin kəsilməsi xarakterikdir. Bir söz cümlənin sonunda dayanırsa, zərbənin olub-olmamasından asılı olmayaraq tamamilə tələffüz edilir. Burada ikiqat saitlərin tələffüzünə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, uzun səsdən sonra səslə samit olduğu halda, o, intonasiya ilə fərqlənəcəkdir [8].

Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq, Amerika ingilis dilinin Britaniya ingiliscəsində əsas leksik mahiyyətli fərqləri

(leksik-morfoloji, leksik-tərkib, sözyaratma və s.) kimi aşağıdakıları göstərmək olar Cədvəl 1. Təqdim olunan Şəkil-dən görüldüyü kimi, Amerikan variantının Britaniya ingiliscəsindən leksik-morfoloji fərqlilikləri sözləri və şəkilçilər baxımından mövcuddur. Lakin leksik tərkib fərqlilikləri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, burada ayrı-ayrı sözlər diqqət mərkəzindədir.

Dil variantları içərisində predmet və hadisələrin sinifləşdirilməsi istiqamətində də leksik fərqlilikləri görmək olar. Dildə bu fenomenə metonimiyanın bir növü olan "sinekdoxa" (ümumi adın xüsusi ilə

şəzlənməsi) deyilir. Nümunə kimi, amerikalıların bütün tüklü yırtıcıları (*hawks*) "şahin" adlandırmasını göstərmək olar. Digər bir cəhət isə müasir məqamda ədəbiyyat və kinoya fəal şəkildə nüfuz edən Amerika jarqonları ilə bağlıdır [10, 11]. Bu gerçəklik isə əlavə xüsusi izahat tələb edir. Bundan başqa, qeyd edildiyi kimi, Britaniya ingiliscəsinə Amerikan variantından gəlmələr, neologizmlər və əksinə Britaniya ingiliscəsində arxaizmə çevrilərək Amerikan variantında yeni nəfəs tapan sözləri də göstərmək olar.

Cədvəl 1

Amerikan variantının Britaniya ingiliscəsindən leksik-morfoloji və leksik-tərkib fərqlilikləri

Britaniya İngiliscəsi	Amerika variantı	Sözün mənası
Leksik-morfoloji fərqlilikləri		
analyse	analyze	Təhlil etmək
up to the time	on time	Vaxtında
yours sincerely	sincerely yours	Hörmətlə
centre	center	Mərkəz
metre	meter	Metr
Leksik-tərkib fərqliliklər		
coach	bus	Avtobus
accumulator	battery	Akkumlyator
biscuit	cookie	Peçenye
clever	smart	Ağıllı
company	corporation	Şirkət, kompaniya

Mənbə: [3, 9, s. 25-28].

Amerika dil massivinin linqvistik sferada əsas xarakteristik xüsusiyyətlərindən biri də bir sıra hərflərin vurğusu və xüsusi ilə də "R" hərfinin tələffüzü ilə də bağlıdır. Belə ki, Britaniya ingiliscəsində "port", "more", "dinner" kimi sözlərdə "R" hərfi heç tələffüz edilmir. Digər bir meyl də, Amerika ingiliscəsində ayrı-ayrı hecaların aydın tələffüz edilməsi ilə bağlıdır. Onlardan fərqli olaraq britaniyalılar bir sıra oxşar sözlərdə belə hecaları "udarlar" [1].

Bir məqamı da diqqətdən yayındırmaq olmaz ki, ingilis dilinin amerikan variantının daha yaxın oxşarları da mövcuddur. Reallıq belədir ki, ingilis dili və onun amerikan variantı arasında aralıq məqam kimi Kanada variantı çıxış edir. Əslində nadir istisnaları kənara qoysaq və ingilis imla normalarına diqqət yetirsək, onda görürük ki, leksik və qrammatik cəhətdən Kanada ingilis dil variantı daha çox Amerika variantına yaxındır. Kanada da gündəlik həyatda və ünsiyyətdə onun

dil üslubu Amerikan orfoqrafiyası prizmasından yalnız görünür. Bu həm də onunla bağlıdır ki, kanadalılar kinematoqrafiya, televiziya və radionun inkişafı ilə Amerika İngilis dilinin intensiv təsirinə məruz qalmışlar [10]. O da qeyd olunmalıdır ki, Amerika İngilis dilinin tələffüz xüsusiyyətlərini fundamental mənimsəmək üçün heç də ayrıca əmək sərf etməyə gərək yoxdur. Həmin dil daşıyıcıları arasında olmaqla bu danışq tərzini kifayət qədər başa düşmək mümkündür. Belə vəziyyət, hətta qısa bir zamanda ABŞ sakinləri kimi danışmağı da imkanı edəcəkdir. Digər tərəfdən bu öyrənmək sevdasını qəti reallaşdırmaq üçün tez-tez Hollivud filmlərini və amerikan şoularını orijinaldan izləmək məqsədmüvafiqdir.

Beləliklə, aparılan təhlillərin nəticəsi kimi göstərə bilərik ki, İngilis dilin bu iki variantı arasında kifayət qədər çoxlu sayda linqvistik və leksik fərqlər mövcuddur. Bu fərqlilik isə Amerika ingilis dilinə müstəqil dil statusu verməyə imkan yaratmır. Bu baxımdan da, aparılan təhlillərlə belə nəticə hasil olunur ki, Amerika İngilis dili spesifik cəhətlərə malikdir. O, müstəmləkəçiliyin və ekspansiyaların nəticəsində təşəkkül tapmış və inkişaf etmişdir. Bu inkişaf indi də davam etməkdədir və çoxmilyonlu ABŞ dövlətinin və xalqının, həmçinin də milyonlarla insanı əhatə edən auditoriyaların dillərindən biridir.

Nəticə

Amerika İngilis dilinin sosiomədəni linqvistik və leksik aspektləri istiqamətində apardığımız təhlillər göstərdi ki, bu tədqiqat obyektini daim elmi araşdırmaların diqqət mərkəzindədir. Fakt ondan ibarətdir ki, Amerika İngilis dili ilə Britaniya ana İngilis dili arasında nə qədər oxşarlıqlar

olsa da, fərqliliklər də yetərlidir. Həmin fərqliliklərə baxmayaraq, bu sahədə məlumatların axtarış və araşdırılması, emalı, öyrənilən nəzəri biliklərin analitik təqdimatı göstərir ki, ingilis dilinin amerikan variantının yaranışı və formalaşması təsadüfi və xaotik proses olmamışdır. Bir məqam da diqqətdən yayılmamalıdır ki, Amerika İngilis dili variantı onun ən geniş yayılmış formalarından biri olmasına baxmayaraq, İngilis ekspansiyaları Amerika qitəsi ilə yanaşı dünyanın digər makroregionlarında da genişlik taparaq, özünün digər çalarlarını da formalaşdırmışdır. Həmin coğrafi sırada ABŞ-la yanaşı eyni qitədə yerləşməsinə baxmayaraq, Kanadada da ingilis dilinin daha bir variantı yaranmışdır. Yeni dil çalarları Karib və Cənubi Amerika, Avstraliya və Yeni Zelandiya, Asiya - Hindistan, Pakistan, Banqladeş, Hong Kong, Sinqapur və digər keçmiş Britaniya koloniyaları, habelə və Afrika - xüsusilə Cənubi Afrikada əlahiddə formalaşmışdır. Reallıq belədir ki, müstəmləkəçilərin həyatı təşəkkül tapan Amerika İngilis dilinə çox böyük təsir göstərmişdir. Bu proseslər sonrakı tarixi mərhələdə artan miqrasiya meyilləri ilə daha da dərinləşmişdir. Belə ki, Amerikada ingilisdilli miqrantların dili tarixi şəraitlə bağlı transformasiyalara uğramış, mövcud yaşayış mühitinə, yeni həyat reallıqlarına adaptasiya olunaraq inkişaf etmişdir. Digər tərəfdən, bu müstəqil dilin formalaşması yeni yaranmış ABŞ dövlətinin də məqsədyönlü siyasətində yer almışdır. Dərinləşən və təkmilləşən qloballaşma meyillərindən irəli gələrək, onun bu istiqamətdə apardığı strateji amerikan dilinin bəynəlmilləşməsinə daha da genişləndirmişdir. Beləliklə, Amerika İngilis dilinin onun formalaşmasında

eksponist və sosiomədəni siyasi-iqtisadi tərəqqi amillərinin təsir gücü xüsusi önəm daşımışdır.

Sistemli xarakter alan bu irəliləyişlər dil massivini yeni seqmentlərlə zənginləşdirmişdir. Bununla da, əsl ingilis sözləri davamlı sistemdə paroniumlar yaradaraq modifikasiyalara uğramış və prinsipcə yeni leksik və həmçinin orfoqrafik məna kəsb etmişdir. Burada həmçinin bir məqam da ondan ibarət olmuşdur ki, istifadədən çoxdan çıxmış İngilis arxaizmləri ABŞ-da yeni nəfəs qazanmış və fəal şəkildə nitq dövriyyəsinə daxil olmuşdur. Həmçinin digər tərəfdən də Amerika İngilis dilinin təkamülü yeni neologizmləri də dövriyyəyə qatmışdır. Bu baxımdan da tədqiqatın elmi yeniliyinin əsasını müasir Amerika İngilis dilinin neoloji sahələrin məzmununu, sosiomədəni, lingvistik və leksik aspektlərini səciyyələndirən elmi-metodoloji potensialının açıqlanması təşkil etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1.Noah Webster's. American dictionary of the English language (Ной Вебстер "Американского словаря английского языка"): Available at:<https://webstersdictionary1828.com>.

2022.

2.Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. / Москва: Глосса-Пресс, Санкт-Петербург: КАРО;

2004. 335 с.

3.Кристалл Д. Английский язык как глобальный. Москва; 2001. 240 с.

4.Швейцер А.Д. Литературный язык в США и Англии. Москва: URSS, Изд. 3-е; 2008. 199 с.

5.Аракин В.Д. История английского языка. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2-е издание переработанное и дополненное; 2003. 272 с.

6.Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Москва: Смысл, Санкт-Петербург: Лань; 2003. 287 с.

7.Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка: учебное пособие для студентов. Москва: Дрофа, 3-е издание; 2007. 288 с.

8.Чернов Г.В. Американский вариант: Англо-рус., рус.-англ. Словарь. Москва: Глоссариум; 2001. 971 с.

9.Верецагин Е.М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. Под редакцией и с послесловием академика Ю.С.Степанова. Москва: "Индрик"; 2005. 1040 с.

10.Голденкова М.А. Street english (Уличный английский). Москва: "ЭкспоФормат"; 2003. 224 с.

11.Матюшенков В.С. Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии. Москва: Флинта: Наука, Изд. 3-е; 2005. 174 с.

Фатима Эльшан кызы Гаджизаде

Докторант, Азербайджанский Университет Языков

"Азербайджанские Авиалинии", Заместитель директора управления Маркетинга и Производства

E-mail: fatima@hajizada.com,

ORCID ID: 0000-0002-9281-8955

Республика Азербайджан, Баку. улица Рашида Бейбутова, 134

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ, ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АМЕРИКАНСКОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Резюме: **Цель исследования-** Анализ социокультурных, лингвистических и лексических аспектов американского английского языка, оценка значения роли экспрессионистских и политико-экономических факторов прогресса в его формировании, изучение и исследование изменений в науке о современном языке.

Метод исследования - системный подход, ретроспективный анализ, научный логический и сравнительный анализ.

Результаты исследования - В контексте ретроспективных и современных реалий проведен анализ социокультурных, лингвистических и лексических аспектов американского английского языка, оценена роль и значение целенаправленной политики государства США в формировании этого языкового варианта, и исходя из углубляющихся, совершенствующихся тенденций глобализации, также проводимой им в этом направлении, оценена роль и значение целенаправленной политики. В контексте языковой трансформации обосновано что, в результате модификации истинно английских слов, создавая паронимы, приобрели принципиально новое лексическое, а также орфографическое значение, давно вышедшие из употребления английские архаизмы и с развитием США, новые неологизмы американского варианта английского языка активно вошли в речевой оборот. В общенаучном контексте: раскрытие научно-методологического потенциала американского английского языка, характеризующего содержание, социокультурные, лингвистические и лексические аспекты неологических направлений.

Ключевые слова: Американский английский, социокультурные, лингвистические, лексические, языковые оттенки.

Fatima Hajizada Elshan

PhD student, Azerbaijan University of Languages

“Azerbaijan Airlines” CJSC, Deputy Head of Marketing and Production Department

E-mail: fatima@hajizada.com_

ORCID ID: 0000-0002-9281-8955

Republic of Azerbaijan, 134 Rashid Behbudov St, Baku

SOCIOCULTURAL, LINGUISTIC, AND LEXICAL ASPECTS OF AMERICAN ENGLISH

Abstract: Purpose - An analysis of the sociocultural, linguistic and lexical aspects of the American English language, an assessment of the importance of the role of exponential and political-economic factors in its formation, and a study of changes in the field of science about the modern language.

Design/method/approach - systematic approach, retrospective analysis, scientific logic and comparative analysis.

Findings (Results) - Based on the analysis of the sociocultural, linguistic and lexical aspects of American English in the context of retrospective and modern realities, the role and importance of the influence of the increase in the political and economic influence of the USA in the formation of this language version, as well as its purposeful policy in this direction, arising from the improving globalization trends, has been evaluated. In the context of language transformation, it is substantiated that, as a result of the modification of true English words, creating paronyms, they acquired a fundamentally new lexical and orthographic meaning, and long-outdated English acharisms and with the development of the United States, new neologisms of American

English actively entered the speech circulation. In the general scientific context, disclosure of the scientific and methodological potential of the American English language characterizing the content, sociocultural, linguistic, and lexical aspects of the neological fields.

Keywords: American English, sociocultural, linguistic, lexical, linguistic shades.

Daxil olub: 02.02.2022